

реактивної комунікативної стратегії. Комунікативна інтерференція актуалізується через *експліцитно-вербальні* прийоми (за допомогою метакомунікативних фраз взяття слова) та *експліцитно-невербальні* прийоми, представлені засобами кінесики, проксемиї та емоційними засобами (напр. усмішка, сміх). Експліцитно-невербальні прийоми як правило передують вербальному втручанням.

В перспективі слід проаналізувати залежність використання СР-том експліцитно-вербальних та невербальних прийомів інтерференції від фактору соціального дистанціювання, який поєднує соціальну, психологічну, когнітивну та інтелектуальну дистанцію між ним та співрозмовниками.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Стратегия и тактика речевого поведения / Н. Д. Арутюнова // Прагматические аспекты изучения предложения и текста. – К. : Научная мысль, 1983. – С. 4–11.
2. Бирвиш М. Насколько линейно упорядоченной является языковая обработка? / Манфред Бирвиш // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXIII : когнитивные аспекты языка / [сост. и вступ. ст. В. В. Петрова и В. И. Герасимова]. – М.: Прогресс, 1988. – С. 93–153.
3. Булатецька Л. І. Інтерпретація предмета думки мовця та умови її комунікативної синтагматики / Л. І. Булатецька // Науковий Вісник ВДУ : романо-германська філологія. – 1997.– № 5. – С. 8–10.
4. Почепцов Г. Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения / Г. Г. Почепцов // Языковое общение : единицы и регулятивы : [межвуз. сборн. научн. тр. / редкол. : И. П. Сусов (отв. ред.)]. – Калинин : Калининск. ун-т, 1987. – С. 26–38.
5. Brown G. Discourse Analysis / Gillian Brown, George Yule. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 288 p.
6. Clark H. Hearers and Speech Acts / Herbert H. Clark, Thomas B. Carlson // Language.–1982.–Vol. 58. – № 2.–P. 332–371.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

- BS : Best Sellers / from Reader's Digest Condensed Books. – N.Y. : The Reader's Digest Association. – 1966. – 503 p.
 HBG : Honore de Balzac. Gobseck. Treasures of World Literature, 2001 [Deluxe Edition] CD-ROM : TOB „Мультитрейд”.
 HRL : Robbins H. The Lonely Lady / H. Robbins. – N.Y. : Pocket Books, 1977. – 421 p.
 WCE : Wilkie Collins. The Evil Genius. Treasures of World Literature, 2001 [Deluxe Edition] CD-ROM : TOB „Мультитрейд”.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Воронцова – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри англійської філології Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка

Наукові інтереси: лінгвістична прагматика, лінгвокогнітологія.

ДИСКУРС ЯК ЕЛЕМЕНТ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ МЕТАМОВИ

Інна ЛВИЦЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто концепцію дискурсу як лінгвістичного та літературознавчого поняття, як елементу літературознавчої метамови. Кінцева мета цієї розвідки розмежувати лінгвістичне та літературознавче визначення дискурсу та окреслити шляхи їх взаємодії в літературознавстві.

The article dwells on the concept of discourse as a linguistic and literary notion, as the element of the literary meta-language. The ultimate aim of this research is to specify the linguistic and literary definitions of discourse and to define the ways of their interaction.

Визначення поняття "дискурс" являє суттєві складнощі, адже, завдяки історичному розвитку теорії дискурсу, воно опинилося на зіткненні цілого ряду наукових дисциплін, серед яких лінгвістика, антропологія, літературознавство, етнографія, соціологія, соціолінгвістика, філософія, психолінгвістика, когнітивна психологія та ін. Тим не менш, саме завдяки зусиллям різних наук, теорія дискурсу «обросла» силою силенною значень, що дає нам підстави стверджувати про початок формування достатньо самостійної галузі міждисциплінарного знання, що тяжіє до інтеграції з іншими науками [3: 7-10].

Саме міждисциплінарний характер «дискурсу» пояснює надзвичайну увагу науковців різних сфер до нього. Термін "дискурс" виявився полісемантичним та вживався авторами в значеннях практично омонімічних. Але дослідження теорії дискурсу вимагає, в першу чергу, визначення предмета дослідження.

Проаналізувавши визначення поняття «дискурс», помічаємо, що найбільш виразно виокремлюються три основних типи вживання терміну «дискурс» (або три макророзуміння):

- суто лінгвістичне вживання (З. Харріс);
- популярно-публіцистичне вживання (М. Фуко, А. Греймас, Ж. Дерріда, Ю. Крістева, М. Пешо та ін.);

- філософсько-соціологічне вживання (Хабермас, цикл соціолінгвістичних досліджень Р. Водак та її колеги з Інституту мовознавства Віденського університету).

Всі три перелічені макророзуміння дискурсу та їх підвиди-різновиди існують паралельно, вступаючи у перманентні взаємодії. Сходяться у синтезі за потреби інтеграційного тлумачення поняття та розпадаються в аналіз за необхідності глибокого детального дослідження.

Показово, що маючи тісний споріднений зв'язок з лінгвістикою тексту, виступаючи синонімом до поняття «літературний стиль», поняття «дискурсу», як таке, не дістало чіткого літературознавчого тлумачення. Очевидним лишається факт перспективності встановлення літературознавчої сутності даного поняття в міждисциплінарному поєднанні, тобто прослідкувавши взаємодії лінгвістики, соціології та літературознавства. Зазначимо, що у цьому огляді ми згадаємо та проаналізуємо лише ті твердження лінгвістів, які стосуються літературознавчого розуміння поняття дискурсу.

Своєю появою поняття "дискурс" та "аналіз дискурсу" завдячують З. Харрису, автору дистрибутивного методу, який у 50-ті роки використав ці поняття для дистрибутивного аналізу не лише окремих речень, але й текстів, розглядаючи їх в контексті супровідної соціокультурної ситуації. У французькій лінгвістичній традиції терміном "дискурс" позначали мову та мовлення взагалі. Згодом "дискурс" почали асоціювати з "лінгвістикою тексту", маючи на увазі вивчення закономірностей формування та функціонування текстів.

Зокрема, на початку 70-х років термін "дискурс" часто вживається як синонім поняття "функціональний стиль", а в словнику термінів з лінгвістики тексту Т.М. Ніколаєвої (1978 р.) зафіксовано саме такі версії тлумачення "дискурсу": "зв'язний текст; усно-розмовна форма тексту; діалог; група висловлювань, зв'язаних між собою за змістом; мовленнєве творення як даність – письмова або усна" [8]. Звідси і походять такі назви як «дискурс Чехова» (стиль Чехова), «дискурс модернізму» (стиль модернізму) та ін.

На думку дослідниці І.Б. Штерн, сприйняття дискурсу як суто "текстової" категорії було зумовлене чотирма тогочасними тенденціями лінгвістики. Першою серед них було намагання вивести синтаксис за межі речення, що і було втілено, наприклад, в макросинтаксисі ван Дейка та в синтаксисі тексту В. Дреслера, одного з засновників лінгвістики тексту. Другою ж, на думку дослідниці, були успіхи у вивченні мовної прагматики, теорії мовленнєвих актів. Трактатування мовлення як соціальної дії стало третьою тенденцією, яка сприяла розумінню дискурсу як суто текстової категорії. Четвертим же моментом було, як ми уже згадували вище, прагнення до інтеграції гуманітарних досліджень, що в свою чергу вимагало дезінтеграції заради розвитку різних сфер лінгвістики як такої [11:87-88].

Проте уже в кінці 70-х та на початку 80-х років ХХ століття поняття "текст" та "дискурс" нарешті розмежовуються. Поняття "текст" починає усвідомлюватися як статичний об'єкт, а поняття "дискурс" – як спосіб його актуалізації в певних ментальних та прагматичних умовах [4].

Проте, збільшується кількість визначень дискурсу в яких останній розуміється як певний текст, утворений з комунікативних одиниць мови – речень та їх об'єднань у більші єдності, які знаходяться у безперервному смисловому зв'язку, що дозволяє сприймати його (тобто текст) як цілісне утворення [див. 3:8].

Дослідниця Ірена Белерт, в свою чергу, теж вважає дискурс «зв'язним текстом», розуміння якого вона виклала у праці «Про одну умову зв'язного тексту» (1978) [2:172].

Враховуючи змістовий аспект, «дискурсом» є «будь-який текст (або частина тексту), в якому є прояви одного й того ж конкретного мотиву» [6:149-171].

В цьому значенні поняття дискурс прирівнюється до поняття «дискурсивного тексту», а останній, в свою чергу є одиницею як літературознавства, так і лінгвістики.

Розмежовуючи поняття «дискурс» та «текст», сучасні дослідники акцентують, що текст як мовний матеріал не завжди являє собою когерентне мовлення, тобто дискурс.

Одну з найбільш відомих та конструктивних програм дослідження дискурсу було викладено спочатку в статті Т. ван Дейка, а потім і в книзі Т. ван Дейка та В. Кінча «Стратегії сприйняття дискурсу» (1978 та 1983 роки). Ця програма розглядає дискурс як складне

когнітивне утворення, аналіз якого потребує структур для репрезентації знань, закладених у дискурс або ініційованих дискурсом, а також структур для репрезентації його концептуальної організації.

На думку ван Дейка, в основі ситуаційних моделей лежать не абстрактні знання про стереотипні події та ситуації – на відміну від ментальних моделей, сценаріїв, фреймів - а особисті знання учасників комунікації, адресатів тексту. Ці особисті знання акумулюють попередній індивідуальний досвід, наміри та настанови, почуття та емоції.

Ван Дейк вважає, що людина розуміє текст тоді, коли вона ідентифікує ситуацію, про яку йдеться в тексті, у власному, суб'єктивному внутрішньому світі, на базі власного, суб'єктивного досвіду, за допомогою власних, суб'єктивних моделей явищ та ситуацій. Цим пояснюються й індивідуальні, і групові розбіжності в опрацюванні соціальної інформації, що ілюструються Ван Дейком на матеріалі дискурсу новин у пресі, а також на моделях сприйняття «етнічного дискурсу» (інформації про міжетнічні конфлікти, формування сукупного «образу етнічних меншин») звичайною, пересічною людиною в умовах цілеспрямованого впливу мас-медіа на читачів [11].

Таким чином, текст є категорією більш загальною, а дискурс – більш конкретною. Обидві ці категорії характеризуються спільними властивостями завершеності, цільності, когерентності. Але не **кожен текст є дискурсом, проте, кожен дискурс завжди є текстом.**

Теорія дискурсу розмежувала з лінгвістикою тексту всі питання, які стосуються сутнісних властивостей тексту як мовної одиниці вищого рівня, а також питання структури дискурсу, елементів дискурсу та способів його сегментації [1].

Дискурсний аналіз, в свою чергу, розглядає такі питання:

- теорія мовленнєвих актів;
- соціолінгвістика взаємодій;
- етнографія комунікації;
- прагматика;
- аналіз розмов;
- варіативний аналіз (en: Variation analysis).

Першим, хто закріпив за терміном "дискурс" нове значення, а саме: "мовлення, невід'ємне від того, хто говорить", або "мовлення плюс той, хто говорить", був Е. Бенвеніст. А вже у 80-90-ті роки трактування дискурсу як складної комунікативної події, що включає, поряд з текстом, і екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, настанови, цілі адресата) стає панівним. Водночас виникає проблема спеціальних методів дослідження дискурсу.

У 90-ті роки ХХ сторіччя структурно-орієнтована парадигма дослідження дискурсу (до речі, анітрохи не втративши своєї актуальності) поступається місцем новій парадигмі, яка тлумачить дискурс, за образним висловлюванням Ю.С. Степанова, як "мову в мові", що дозволяє створювати в мові будь-які "можливі (альтернативні) світи". Звідси Ю.С. Степанов виводить ще одну узагальнюючу гіпотезу: чи не є дискурс завжди, в тому числі і в наш час, виразом певної міфології?

За Ю.С. Степановим, дискурс описує фрагменти історії закритих систем, а в межах кожної закритої системи, тобто дискурсу, існують свої факти та причини, що не є релевантними для інших дискурсів.

Ю.С. Степанов конкретизує та роз'яснює поняття "дискурс" у цьому контексті як спеціальне використання мови для виразу особливої ментальності, деякої особливої ідеології. Свою концепцію дискурсу як «мови в мові» Ю.С. Степанов ілюструє докладним аналізом відомої роботи франко-швейцарського лінгвіста та культуролога Патрика Серіо «Аналіз радянського політичного дискурсу».

Отже, сучасний науковий підхід розглядає дискурс як одну з найважливіших форм життєвої практики людини та визначає його як певне складне комунікативне явище, яке крім тексту включає екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, установки, цілі адресата), які є необхідними для розуміння тексту.

Для створення літературознавчого визначення поняття дискурсу, на думку російського дослідника Ю. Руднева, цікавими є три з восьми значень слова «дискурсу», наведені Патриком Серіо в книзі «Квадратура смисла»:

1) «мовлення» у розумінні Соссюра, тобто будь-який конкретний вислів;
2) в межах теорії висловлювання або прагматики – вплив висловлювання на адресата та його внесок у «висловлювану» ситуацію (що передбачає суб'єкта висловлювання, адресата, момент та певне місце висловлювання);

3) позначення системи обмежень, які накладаються на необмежену кількість висловлювань в силу певної соціальної або ідеологічної позиції (наприклад: "феміністичний дискурс", "адміністративний дискурс") [9: 26].

Звернімось до визначення словника термінів лінгвістики тексту: «Дискурс (франц. discours, англ. discourse) – це: 1) зв'язний текст; 2) усно-розмовна форма тексту; 3) діалог; 4) група висловлювань, пов'язаних між собою за смыслом; 5) мовленнєвий витвір як даність – в письмовій або усній формі» [8: 479].

Акцентуючи «мовленнєвий аспект» дискурсу, французькі дослідники Гійому, Мальдідьє, вслід за Бенвеністом, приходять висновку, що «дискурс не є простою сумою фраз, при народженні дискурсу відбувається розрив з граматичною будовою мови» [5: 124]. Цей розрив полягає у процесі своєрідного «присвоєння мовлення мовцем» у процесі комунікативного акту. Таким чином, дискурс – це певний емпіричний об'єкт, який містить формальні елементи «присвоєного мовлення» [5: 124].

Цей процес «присвоєння» є підтвердженням того, що дискурс може трактуватися як **індивідуальний над-мовний код** (тобто набір формальних елементів), який підпорядковує собі (аж до розриву) граматичну структуру мови. Аби зрозуміти (розкодувати) цей дискурс, читачу/лінгвісту необхідно прикласти певних зусиль, спрямованих на «підключення» до коду дискурсу.

Третє значення дискурсу за П. Серіо можна звести до двох основних положень, важливих для літературознавчого розуміння:

1) слова змінюють свій зміст залежно від мовця [5: 142];
2) ці зміни призводять до звуження діапазону значень, через певну систему установок мовця, його ідеологію (що особливо важливо для літературознавчого розуміння дискурсу).

Врахувавши літературознавче значення поняття «дискурсу» на зіткненні лінгвістичних координат, Ю. Руднев пропонує своє визначення «дискурсу» як літературознавчої категорії: «Дискурс – певний вимір тексту у вигляді ланцюга/комплексу висловлювань (тобто певний процес та результат мовленнєвого (комунікативного) акту), який передбачає внутрішні синтагматичні та парадигматичні відношення між системотворчими формальними елементами та виявляє прагматичні ідеологічні установки суб'єкта висловлювання, які обмежують потенційну невичерпність значень тексту».

Поняття дискурсу як елементу метамови літератури найбільш повно розкрито у представників структуралізму, зокрема в роботах Цветана Тодорова. Дослідник Тодоров пише: «В літературознавчих дослідженнях правила, які властиві дискурсу, зазвичай розглядаються в розділі «жанри» (іноді «стилі» або «модуси» і т.п.) [10: 367].

Проте, ми не можемо ставити знаку рівності між цими поняттями. Адже у літературознавстві дискурс розуміють «як сукупність висловлювань, що стосуються певної проблематики, розглядаються у взаємних зв'язках із цією проблематикою, а також у взаємозв'язках між собою» [7: 148].

В межах різних літературознавчих дискурсів інколи виокремлюють так звані **архетексти**, або конститутивні дискурси, які окреслюють і визначають дискурси похідні чи вторинні. Такими архетекстами, на думку Е. Касперського, є для християн Біблія, для філософів – діалоги Платона, в українській літературі – твори Т. Шевченка, І. Франка [7: 148-149].

Теорія літературознавчого дискурсу, як правило, керується думкою, що незважаючи на велику кількість різновидів дискурсу, у всіх них діють спільні засади і правила, спрямовані на пошук взаєморозуміння людей між собою. А це, в свою чергу, провокує дослідження дискурсу поза етнічними, расовими, часовими та просторовими межами.

Цей факт кардинально змінює тлумачення дискурсу як метамови за Ю.Руднєвим, який вважає, що кожна нова дискусійна парадигма накладає певний ряд обмежень, які максимально обумовлюють кожен звук, не тільки слово, що мислиться як протиположність «вільної побудови» Романа Якобсона.

Отже, підсумовуючи вище зазначене, можна зробити наступні висновки: поняття «дискурс» як і текст характеризуються параметрами завершеності, цільності, зв'язності та ін. (тобто усіма властивостями тексту); дискурс в літературознавстві розглядається одночасно як процес (в ширшому розумінні з урахуванням взаємовпливів соціокультурних, екстралінгвістичних та комунікативно-ситуативних факторів); як результат, представлений у вигляді фіксованого тексту. Використовуючи літературознавче твердження про необмеженість літературознавчого дискурсу, ми прийшли до висновку про **розширення**, а не обмеження дискурсивних парадигм, які накладаються на певний текст, що обумовлюється самою специфікою і природою дискурсу (його спрямованістю до універсалізму, міждисциплінарністю його дослідження тощо). Саме цей напрямок дослідження «дискурсу» як елементу літературознавчої метамови ми вважаємо найбільш перспективним з наукової точки зору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабаян В.Н., Круглова С.Л. Теория дискурса в системе наук о языке. (WWW URL) <http://www.uspu.yar.ru>.
2. Беллерт И. Об одном условии связности текста // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. VIII. Лингвистика текста. – М.: Прогресс, 1978. – С. 172.
3. Борботько В. Г. Элементы теории дискурса. Грозный, 1981.
4. Ван Дейк Т. А. (1998). К определению дискурса. [WWW-документ] URL <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>.
5. Гийому Ж. Мальдидье Д. О новых приемах интерпретации, или проблема смысла с точки зрения анализа дискурса // Квадратура смысла. – М., 1999. – С. 124-136.
6. Кох В. А. Предварительный набросок дискурсивного анализа семантического типа // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. VIII. Лингвистика текста. – М.: Прогресс, 1978. – С. 149-171.
7. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
8. Николаева Т.М. Краткий словарь терминов лингвистики текста // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. VIII. Лингвистика текста. – М.: Прогресс, 1978.
9. Серио П. Как читают тексты во Франции // Квадратура смысла. – М., 1999. – С. 12-53.
10. Тодоров Ц. Понятие литературы // Семиотика. – М., 1983. – С. 355-369. http://www.zheltydom.narod.ru/literature/txt/discours_jr.htm.
11. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. – К.: «АртЕк», 1998. – 336 с. (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Лівницька – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: компаративістика, художній переклад, текст, дискурс.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СТАТЕЙ З АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ (ПРОФЕСІЙНИХ) ЖУРНАЛІВ

Олег ЄРЧЕНКО (Львів, Україна)

Проаналізовано статті з американських медичних журналів з метою виділити всі рубрики та вивчити їх особливості в дискурсивній, структурно-семантичній та риторичній будові. З'ясовано причини винесення/не винесення анотацій до журнальних статей та висвітлено призначення та загальну специфіку прагматичного припису. Зроблено висновок про різну специфіку і типологію статей та їх приналежність до єдиного професійного типу медичних журналів.

The articles from American medical journals have been analyzed, with the aim to differentiate all the sections and study their specific features in the structure and semantics of their discourse. The reasons for inclusion/not inclusion of abstract to the journal articles has been assessed and general peculiarities of pragmatic purpose have been asserted. The conclusion has been made about different types of articles, despite their reference to the common professional type of medical journals. It is claimed that the types of article discourse in various sections differ in their paradigmatic contextuality, but strict classification is observed in the articles included into this or that section of the given journals.

В основі будь-якого професіоналізму лежать ґрунтовні знання з тієї сфери, у якій доводиться працювати. Професійна комунікація через періодичні видання є найважливішим засобом спілкування між науковцями.

В наш час ринок все більше визначає характер та напрям освітянських процесів, іншомовна компетенція є необхідним компонентом повноцінної професійної діяльності